

УДК 94(477.8)"1941"

DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215309

Оксана КАЛИЩУК

доктор історичних наук, професор кафедри історії України та археології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Воли, 13, м. Луцьк, Україна, індекс 43000 (kaliszczuk.oksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-4566-2019>

Бібліографічний опис статті: Каліщук, О. (2020). Історична травма і проблема її (не)пам'ятання: досвід трагедії Луцької в'язниці 1941 року. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 4/46, 312–329. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215309>.

ІСТОРИЧНА ТРАВМА І ПРОБЛЕМА ЇЇ (НЕ)ПАМ'ЯТАННЯ: ДОСВІД ТРАГЕДІЇ ЛУЦЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ 1941 року

Анотація. *Мета дослідження* полягає в аналізі та відтворенні особливостей пам'яті про одну з трагічних сторінок української історії ХХ ст. – розстріл в'язнів радянських тюрем працівниками НКВС влітку 1941 р. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Дотримано принципи науковості, історизму, системності, верифікації, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Використано комплексний і критичний підходи до використання археографічного й історіографічного матеріалів, рівно ж описовий, хронологічний, структурно-системний і системно-аналітичний методи. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше розстріл працівниками НКВС в'язнів тюрем Західної України (зокрема в Луцьку) інтерпретовано в русі нового напрямку наукових досліджень *тетуру studies* та *trauma studies*. **Висновки.** *Проблему історичних/колективних травм слід визнати надактуальною для сучасного українського суспільства. В інди-*

© Оксана Каліщук, 2020

відуальній, родинній та колективній (національній) пам'яті кількох поколінь залишилися спогади про розстріли літа 1941 р. у західноукраїнських тюрмах. Упродовж майже півстоліття радянська влада намагалася маніпулювати історичною пам'яттю українського народу, прагнула замовчати й приховати сталінські комуністичні злочини. Попри усі зусилля та використані ресурси це їй не вдалося. Публікації спогадів очевидців, родичів жертв, розсекречені архівні документи стали основою функціонування цих подій у науковому та суспільному дискурсах. Нині у «пропрацюванні» цієї травми використовують низку комеморативних практик: траурні заходи, меморіалізацію, музейні виставки, реконструкції та ін. Важливу роль для пам'ятання трагедії Луцької в'язниці відіграли ексгумаційні роботи, здійснені у 2009 та 2017 рр. Слід уважати, що в сучасній Україні пам'ять про події червня 1941 р. стала складовою національної/колективної пам'яті й обов'язковим елементом розрахунку з травматичним минулим та запорукою психічного здоров'я нації.

Ключові слова: Луцька в'язниця; історична травма; історична пам'ять.

Oksana KALISHCHUK

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine and Archaeology, Lesya Ukrainka Eastern European National University, 13 Volya ave., Lutsk, Ukraine, postal code 43000 (kaliszczuk.oksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-4566-2019>

To site this article: Kalishchuk, O. (2020). Istorychna travma i problema yii (ne)pamiatannia: dosvid trahedii Lutskoi viaznytsi 1941 roku [Historical trauma and the problem of its oblivion: the experience of the Lutsk prison tragedy in 1941]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 4/46, 312–329. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215309> [in Ukrainian].

HISTORICAL TRAUMA AND THE PROBLEM OF ITS OBLIVION: THE EXPERIENCE OF THE LUTSK PRISON TRAGEDY IN 1941

Summary. The purpose of the study is to analyze and reproduce the features of the memory of one of the most tragic events in the Ukrainian history in the twentieth century – the execution of prisoners in the Soviet prisons by NKVD officers in the summer of 1941. The research methodology is based on the use of general scientific and special historical methods. The scientific principle was put at the core of this research and adheres to the principles of historicism, systematization, verification, objectivity and value approach to the studied events.

The author uses comprehensive and critical approaches to the use of archeographic and historiographical materials as well as descriptive, chronological, structural-systemic and system-analytical methods. The scientific novelty is in the fact that for the first time the execution of prisoners in the Western Ukraine (particularly in Lutsk) by NKVD officers was interpreted in the direction of a new direction of scientific research – memory and trauma studies. Conclusions. The problem of historical/collective traumas should be considered very relevant for modern Ukrainian society. Memories of the summer 1941 executions in the western Ukrainian prisons live in the individual, family, and collective (national) memory of several generations. For almost half a century, the Soviet government tried to manipulate the historical memory of the Ukrainian people, seeking to silence and hide Stalin's communist crimes. Despite all the efforts and resources used, it failed. Publications of eyewitness memoirs, relatives of the victims, declassified archival documents became the basis for the functioning of these events in scientific and social discourses. Currently, a number of commemorative practices are used in the "study" of this trauma: mourning events, memorialization, museum exhibitions, reconstructions, etc. Exhumation works carried out in 2009 and 2017 played an important role in commemorating the tragedy of the Lutsk prison. It should be noted that in modern Ukraine the memory of the events of June 1941 became a component of national/collective memory and a mandatory element of remembering the traumatic past and the guarantee of the nation's mental health.

Key words: *Lutsk prison; historical trauma; historical memory.*

Постановка проблеми. На фоні пильної уваги дослідників у світі до проблем колективної свідомості та процесів трансформації ідентичностей на фоні «всесвітнього тріумфу пам'яті», *trauma studies* студії історичної травми в Україні залишають бажати кращого. Пошук відповіді на питання, як той чи той травматичний досвід урешті-решт перетворюється на історичну травму є важливим теоретичним і практичним завданням для вчених-гуманітаристів. Адже у випадку минулого українських (за влучним висловом Тімоті Снайдера «кривавих земель» (Снайдер, 2011) загалом і західноукраїнських теренів, зокрема ХХ ст., перенасичене таким травматичним досвідом, котрий потребує інтерпретації, репрезентації та подолання.

Поняттям «історична травма» нині позначають кумулятивне (сукупне) емоційне та психологічне враження, накопичене і впродовж життя окремої людини, і в наступних поколіннях. Класичним прикладом такого досвіду вважають Голокост і саме в студіях цієї проблеми вперше з'явився цей концепт. Що більше – механізм повернення такої травматичної пам'яті був запущений з'явою пам'яті про Шоа. Історична травма – це колективна травма, що розглядається в історичному контексті; ілюструє кумулятивний ефект від емоційного та психологічного враження особи чи покоління, спричиненого травматичним досвідом чи подією (Горностаї, 2018, с. 58). Своєю чергою, травматичною пам'яттю ми визначаємо таку пам'ять, витоки якої криються у певному жахливому досвіді; найчастіше її визначають особлива виразність, нав'язливість, неконтрольованість, стійкість і соматична проявленість (Misztal, 2003, p. 161).

Аналіз останніх досліджень. В останні десятиліття, після здобуття незалежності України, історики отримали можливість досліджувати такі раніше табуовані теми, як розстріли в'язнів у тюрмах Західної України. Цьому сприяло і відкриття доступу до архівних фондів та зняття грифів секретності із низки справ, а також і можливість використання *oral history*. Чи не вперше цю тему порушив І. Білас (1994). Серед інших назвемо також праці дослідників Г. Бальбузи (2008) та О. Романіва й І. Федущак (2002). Однак комплексного дослідження подій літа 1941 р. у Луцькій в'язниці досі немає.

Метою запропонованої студії є опублікувати інформацію про цей комуністичний злочин та проаналізувати особливості функціонування пам'яті про ті трагічні події в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Передовсім слід згадати який відгомін мала трагедія Луцької в'язниці серед волинян відразу по ній. Офіційне поховання жертв комуністичного злочину, на якому були присутні тисячі людей, відбулося у серпні 1941 р. Протоієрей Леонід Долінський свідчив: «До Луцька з'їхалось близько шістдесяті позамісцевих священників і десятки тисяч людей. По відслуженню заупокійних літургій у всіх церквах Луцька о 13 год. з собору рушили до в'язниці процесії з вінками. Процесію, в якій йшло 78 священників та кілька дияконів, очолив єпископ Полікарп. По дорозі до в'язниці, а ще більше у в'язниці, відбувались жахливі сцени. Нелюдські крики, ридання, прокляття і навіть сміх божевільних, над юрбами виривався масовий стогін тих, хто оплакував смерть своїх найближчих. Ридання перемішувались з церковними співами, підняті в розпачі руки до неба здіймались над пригнобленими горем масами, але сам похід, що розтягнувся на два кілометри, відбувся в порядку під мури в'язниці» (Д[олін]ський, 1990). Інший учасник тих заходів, священник із села Романів Максим Федорчук, так пригадував хресний хід 1941 р.: «У Луцьку дня 24 серпня відбулася величава панахида по героях, що полягли у в'язниці. Народу було кільканадцять тисяч з цілої Волині. Думаю, що Луцьк ще не бачив такого зібрання людей протягом свого існування. Міліція мала досить праці, що упорядкувати похід. Після служби в Соборі похід вирушив до в'язниці. Священників було в поході осіб 60. Біля в'язниці – промови і панахида. Німці відкрили ворота і впустили поодинокі організації і духовенство. Страшний був плач. Під в'язницею – дві могили: в одній 800, а в другій 300 побитих. На подвір'ї в'язниці теж дві великих могили, хтось уже встиг зробити написи: 800 і 420 полеглих. Земля на подвір'ї в'язниці просякла кров'ю. З могил я взяв крові і землі до Романова, аби тут, на місці, віддати шану полеглим. За що полягли? Кому яку кривду зробили? А хлопці ж були, як дуби!!!» (Данилюк, 1995, с. 10).

Недовзі після трагедії було створено комісію щодо впорядкування могил, до складу якої увійшли громадський діяч «Просвіти»

С. Говдій, Лев Ліхтанський та вчитель-історик Омельчук. Останні двоє залишилися живими під трупами під час розстрілів. Ця комісія у липні 1941 р. за сприяння громадськості й національно-патріотичної інтелігенції, рідних помордованих, вцілілих у масакрі, насипали могили, обклали їх зеленим дерном, поставили дубові хрести-фігури, обгородили огорожею, закопали стовпчики, на яких прибили таблички з написами (Бальбуза, 2008, с. 158).

Після повернення комуністична влада робила усе, щоб затерти пам'ять про розстріляних нею невинних. Від 1944 р. в'язницю використовували за призначенням, і, як свідчив один із в'язнів І. Мануйлик, який тоді там перебував, його змушували зрізати хрести з цих могил. Хоча він відмовився, однак це було проведено. Могили були зрівняні із землею, а пізніше заасфальтовані (Мазурик & Баюк, 2017, с. 344–345). Як свідчив Й. Пікула наприкінці 1940-х рр., коли на подвір'ї тюрми провадили будівельні роботи були віднайдені людські кістки, які за розпорядженням працівників КДБ повантажили на автомобілі й вивезли до глибокого кар'єру, де і закопали (Куделя, 2001, с. 79). Тема жертв Луцької тюрми приховувалася упродовж десятиліть і лише в незалежній Україні вона зазвучала на повен голос.

23 та 30 липня 1989 р. на Замковій площі пройшли мітинги-реквієми. Як згадує М. Тиский, до Луцького міськвиконкому було подано заяву про те, що «згідно постанови ЦЛ ЛПРС «Про увіковічнення пам'яті жертв репресій періоду 30-х – 40-х років і початку 50-х років» просимо дозволити провести мітинг-реквієм громадськості м. Луцька 23 липня 1989 р...» (Тиский, 1999, с. 31). Проте влада дозволу не дала. Попри заборону, в мітингу взяли участь близько трьох тисяч лучан та гостей з багатьох районів області. Одними з перших відкрито заговорили тоді влітку 1989 р. у пресі про «могили під асфальтом» волинський письменник Микола Панасюк (Панасюк, 1989, с. 3) та Григорій Гуртовий. Хоча комуністична влада і її прихильники (як зосібна Микола Найденко (Найденко, 1994) ще намагалися заперечити факт злочину і перекинути провину на «фашистів та їх поплічників і зрадників». Однак під тиском громадськості прокуратура Волинської області порушила 31 липня 1989 р. кримінальну справу № 50-013-89 по факту розстрілу в'язнів 23–24 червня 1941 р. За словами першого заступника прокурора Волинської області П. Ду-

мала, в ході розслідування було допитано 47 свідків (з яких 11 колишніх в'язнів, котрі лишилися живими, 3 наглядачі), направлено 31 окреме доручення про встановлення і допит свідків, понад 70 запитів у різні установи та ін. (Лис, 1989, с. 3). Рік по тому прокурор області І. Заплотинський констатував допит майже ста свідків (серед яких 17 колишніх в'язнів і 4 наглядачі) та направлення понад 100 окремих доручень про встановлення і допит свідків (Козак, 1990, с. 3). У подальшому, за вказівкою Генеральної прокуратури України, ця кримінальна справа 12 серпня 1998 р. була направлена до Військової прокуратури Центрального регіону України та приєднана до матеріалів справи, яку розслідує воєнна прокуратура (Гуртовий, 1995, с. 90–92).

23 червня 1990 р. відбувся живий ланцюг, який простягнувся від управління КДБ до колишньої Луцької тюрми, де священники відслужили панахиду й освятили на одній з могил хрест із терновим вінком (Мандзюк, 1990). Від початку у пам'яті волинян ці події зафіксовані саме як комуністичний злочин, «людські жертви комуністичної окупації» (Коц & Засекін, 2010).

Пам'ять про розстріл енкаведистами в'язнів Луцької тюрми має й індивідуалізований вияв. Стали відомі імена жертв комуністичного злочину – Володимира Лотиша (Черненко, 2002), Івана Ляшука, Артема Нестеревича (Крещук, 1996, с. 1), Франека Щербинського (1990, с. 2). Уже з кінця 1980-х рр. почав лунаєти голос свідків, які вижили тієї літньої днини. Серед інших варто назвати імена Леоніда Долінського (1993, с. 5), Олекси Петрошука (1991, с. 2), Григорія Покотила (1991, с. 5; 2010, с. 262; Гуменюк, 1990, с. 5), Т. Присяжного (1953, с. 65–70; 1990, с. 7; 2000, с. 3), Зінаїди Рубіновської (Лис, 2009, с. 1, 4; 2012, с. 1, 3; Мальчевський, 1991; Сінкевич, 2006, с. 15), Б. Стасишина (1993, с. 5), Теклі Хілухи (Научук, 2015, с. 1, 3) та ін. Окремо у цьому контексті слід згадати особу Миколи Куделі (саме йому належить єдина на сьогодні ґрунтовна книга про події під мурами Луцької тюрми) – людини, яка залишилася живою після страшної розправи на подвір'ї Луцької в'язниці, згодом потрапила до неї знову, відбула заслання, а коли обставини дозволили на повен голос говорити про трагедію, то зробила усе можливе, щоб українці дізналися правду й поіменно стали відомими жертви енкаведистів (Куделя, 1996а, с. 5; 2003, с. 3; 1998 а, с. 7; 1998 б, с. 13–14; 1995, с. 3; 1998с;

2018, с. 40–43; 1998d, с. 2; 1996с, с. 1). Він сформулював своє бачення пам'ятання травми своєї нації і власного життя: «найбільшою шанобою для жертв комуністичного варварства буде те, якщо біля тюрми, де кожна жменька землі напоєна кров'ю найкращих людей краю, насиплять високу козацьку могилу, насиплять її із землі, доставленої сюди із міст, сіл та хуторів, де родилися і жили, звідки пішли на вічний спочинок в'язні мученики Луцької тюрми. Біля могили варто побудувати капличку, щоб у ній горіла лампадка, щоб вогонь великих душ не згасав, щоб кожний прочанин міг поставити свічку за упокій душі убієнних. А саму тюрму перетворити в музей, який би був за своїми експонатами найтрагічнішим за всі музеї. Тут має бути Святиня – Пантеон...» (Куделя, 2001, с. 79).

У 1990-х рр. з ініціативи громадськості у трьох місцях, де були поховані в'язні, встановили пам'ятні та меморіальні дошки. Четверте місце (могила на колишньому східному подвір'ї) залишилося неозначеним через його забудову. Нині у Старому місті (вул. Кафедральна) є цілий комплекс пам'ятних знаків, які засвідчують і нагадують про злочин радянської влади. На одній із плит застережливий напис для нащадків: «Тим, що прийде після нас. Ми полягли за Вашу Свободу. Бережіть її! 23 червня 1941». Неподалік, власне біля стіни колишньої в'язниці (зараз Свято-Архангельський чоловічий монастир ПЦУ), – хрест, під яким плита: «Розстріляним в'язням Луцької тюрми 23–24 червня 1941 року». На стіні внутрішнього двору монастиря розташовано цілу низку пам'ятних дощок із прізвищами розстріляних в'язнів та назвами населених пунктів, де вони мешкали («Стіна скорботи»). Під ними – плита, текст на якій звучить: «Пам'ять людська не забуде повік Братських могил стогін і крик. 23 червня 1996». 2004 р. на Замковій площі обласного центру Волині відкрили пам'ятник в'язням Луцької тюрми, розстріляним 23 червня 1941 р. Його автор – заслужений архітектор України, директор Волинської філії Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Дніпромост» Андрощ Бідзіля, а фінансував проєкт Микола Нечипорук з Канади (Якименко, 2004, с. 4). 2011 р. освятили пам'ятник знак жертвам розстрілу на місці, куди вивезли і де захоронені їхні останки (вул. Карпенка-Карого). На ньому, викарбувано: «Сюди у повоєнні роки вивезені останки в'язнів

Луцької тюрми, розстріляних 23 червня 1941 року. Пам'ятаймо свою історію...» (Каліщук, 2019, с. 256–257). На його освяченні міський голова Микола Романюк повторив знаний *message*: «Це символічний пам'ятний знак, тому що ніхто не знає, скільки людей тут похоронено. Він нагадуватиме нам про жахливі сторінки нашої історії. І ми мусимо цю пам'ять передати нашим дітям і внукам, аби вони робили все, щоб таке в Україні більше не повторилося» («Освячений пам'ятний знак», 2011).

15 травня 2018 р. у Верховній Раді відкрили виставку з промовистою назвою: «Великий терор: місця пам'яті». Окремий плакат розповідав про розстріли влітку 1941 р. на Західній Україні. Окрім іншого, йшлося і про знищення 23–24 червня 1941 р. понад 2 тисяч в'язнів Луцької тюрми та про розкопки й перезахоронення останків загиблих, які відбулися в Луцьку 2017 р.

У річниці трагедії у Луцькій в'язниці відбуваються реконструкції тих страшних подій літа 1941 р. («Ніч у Луцькій тюрмі», 2018, с. 19). На переконання учасників цих заходів, вони нагадують людям вічну істину: хто не пам'ятає історії – приречений на її повторення (Метельська, 2015, с. 3). Більш ніж промовистими слід уважати слова співорганізатора однієї з таких акцій Романа Тьохти: «Емоційна пам'ять є найкращою і пізнання історії в такий ігровий спосіб, грубо кажучи ігровий, є досить надійним, щоб відклалось щось в пам'яті» (Ткачук, 2018).

Висновки. За визнанням В. Огієнка, травматичні події відбуваються і репресуються в індивідуальне та колективне підсвідоме. Саме забування і репресування пам'яті слід визнати правдивим досвідом «опрацювання» травматичних подій; водночас відновлення справжньої пам'яті є запорукою відновлення психічного суспільного здоров'я (Огієнко, 2011, с. 154). Не випадково, В. Данилюк, пишучи про Луцьку катівню, твердить: «... Тільки тоді, коли нащадки пам'ятають про жах минулого, воно ніколи не повториться. Скромні вінки та квіти, покладені простими громадянами України до місць останнього спочинку найкращих синів та дочок нашого народу, свідчать, що ми пам'ятаємо. І продовжуємо сумувати» (Данилюк, 2003, с. 3).

Джерела та література

- Алкссєєв, В. (2000, 22 червня). «Відступаючи – вбивати»: Цей наказ виконали у Луцькій тюрмі. *Досвітня зоря*, 25, с. 5.
- Бальбуза, Г.М. (2008). Трагедія в'язнів Луцької в'язниці у червні 1941 року. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*, 612, 152–158.
- Білас, І. (1994). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Кн. 1–2). Київ: «Либідь» – «Військо України».
- Горностай, П.П. (2018). Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*, 7 (21), 54–68.
- Гуменюк, Н. (1990, 11 жовтня). Доля у терновому вінку. *Народна трибуна*, 6, с. 5.
- Гуртовий, Г.О. (1995). Свідкують «живі мішені» убивць з НКВД. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки: матеріали наукової іст.-краєзн. конф., присвяченої 50-й річниці Перемоги над фашизмом.* (с. 90–92). Луцьк.
- Д[олін]ський, Л. (1990, 1 вересня). Похорон у Луцьку. *Молодий лєнінець*, 104–105, с. 6.
- Данилюк, В. (2003, 26 червня). Про що мовчить Луцька катівня? *Віче*, 26, с. 3.
- Данилюк, В. (1995, 30 червня). Тюрма. *Віче*, 24, с. 10.
- Долінський, Л. (1993, 4 серпня). У братських могилах – цвіт Волині. *Народна трибуна*, 59, с. 5.
- Каліщук, О. (2019). Сталінські репресії. Уроки Західної України. (Не)пам'ятання минулого. В. Ільницький, М. Литвин, М. Галів (Ред.), *Репресії радянського тоталітарного режиму на західних землях України (1939–1953): причини і наслідки, політика пам'яті* (с. 223–263). Дрогобич; Херсон: Видавничий дім «Гельветика».
- Козак, М. (1990, 22 червня). Страта без вироку / на запитання кореспондента Радянської Волині відповідає прокурор області І.Д. Заплотинський; бесіду вів М. Козак. *Радянська Волинь*, 119, с. 3.
- Коц, М.Г., Засєкін, В.Д. (2010). *Розстріл в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 року*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Крещук, С. (1996, 25 червня). Жовті троянди на розпеченому асфальті: Минулої неділі у Луцьку біля колишньої тюрми відбулися мітинг-реквієм і панахида в пам'ять в'язнів, розстріляних енкаведистами а початку війни, 55 років. *Волинь*, 70, с. 1.
- Куделя, М. (1996а, 8 березня). В ім'я правди. *Луцький замок*, 6, с. 5.

- Куделя, М.** (1998а, 20 червня). І небо плакало за ними...: Нові подробиці про енкаведистські масові розстріли у Луцькій в'язниці. *Волинь, 71*, с. 7.
- Куделя, М.** (1995, 22 червня). Пекло біля замку Любарта: 23 червня 54 роки тому, енкаведисти і більшовицькі активісти влаштували масовий розстріл в'язнів Луцької тюрми. *Волинь, 68*, с. 3.
- Куделя, М.** (2003, 21 червня). Злочин біля замку Любарта: Пам'ятаймо всі невинні жертви кривавої розправи. *Волинь, 69*, с. 3.
- Куделя, М.** (1998b, 25 червня). Луцька тюрма: До 57-ї річниці трагедії. *Українське слово, 25*, с. 13–14.
- Куделя, М.** (1996b, 15 серпня). Ой там, біля замку... *Українське слово, 32*, с. 13.
- Куделя, М.** (1998с, 7 лютого). Пекло біля замку Любарта. *Волинь, 15*, с. 7; 10 лютого (№ 16), с. 3; 12 лютого (№ 17), с. 3; 14 лютого (№ 18), с. 7; 17 лютого (№ 19), с. 3.
- Куделя, М.** (2018). Під мурами Луцької тюрми. *Українська культура: культурно-освітній та літературно-мистецький ілюстрований журнал, 3*, 40–43.
- Куделя, М.** (2001). *Під мурами Луцької тюрми: спогади*. Луцьк: Надстир'я.
- Куделя, М.** (1998d, 20 червня). Розстріл у Луцьку був найжахливішим. *Слава праці, 25*, с. 2.
- Куделя, М.** (1996с, 22 червня). Трагедія біля замку Любарта. *Слава праці, 25*, с. 1.
- Лис, В.** (2009, 2 липня). Вижила під час розстрілу: Зінаїда Федорівна Рубіновська – останній живий свідок розстрілу в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 року. *Волинь, 71*, с. 1, 4.
- Лис, В.** (1989, 14 листопада). Кримінальна справа № 50-013-89. *Радянська Волинь, 219*, с. 3.
- Лис, В.** (2012, 26 червня). Трагедія, яку не маємо права забути. *Волинь-нова, с. 1, 3*.
- Мазурик, Ю., & Баюк, В.** (2017). Локалізація біля луцької в'язниці братської могили розстріляних в'язнів 23–24 червня 1941 року. *Старий Луцьк: наук.-інформ. зб., 13*, 344–345.
- Мальчевський, С.** (1991, 26 листопада). Свідок трагедії: Зіновія Федорівна Рубіновська (дівоче прізвище Трофимюк) була свідком трагедії, що розігралась в Луцькій тюрмі зразу ж після нападу фашистської Німеччини на нашу країну. *Колгоспна правда, с. 2*.
- Мандзюк, Ф.** (1990, 26 червня). Не треба боятися правди. *Молодь України, с. 2*.

- Метельська, М.** (2015, 25 червня – 1 липня). Лучани пережили «ніч перед розстрілом». *Відомості*, с. 3.
- Найденко, М.** (1994, 25 листопада). Бреши, та знай міру (Щодо подій в Луцькій тюрмі в перші дні війни 1941 року). *Справедливість*, 47, с. 3; 2 грудня (№ 48), с. 2; 9 грудня (№ 49), с. 3.
- Наумук, С.** (2015, 27 червня). Вона пережила чорний понеділок: мешканка села Баїв Луцького району Текля Хілуха була свідком розстрілу в'язнів у Луцькій тюрмі. *Волинь-нова*, с. 1, 3.
- Ніч у Луцькій тюрмі. (2018, 28 червня). *Волинські новини*, 25, с. 19.
- Огієнко, В.І.** (2011). Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять*, 1, 148–160.
- Освячений пам'ятний знак. (2011, 1–7 грудня). *Віче*, 48, с. 2.
- Панасюк, М.** (1989, 26 липня). Могила під асфальтом. *Радянська Волинь*, 144, с. 3.
- Петрошук, О.** (1991, 20 листопада). В оковах смерти (Спомини з Луцької тюрми). *Народна трибуна*, 48, с. 2.
- Покотило, В.** (1991, 30 березня). Живий серед мертвих. Луцька в'язниця: червень 1941. Розповідає свідок. *Народна трибуна*, 14, с. 5.
- Покотило, В.** (2010). Спогади про трагедію в Луцькій тюрмі. Зі слів Григорія Васильовича Покотила. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України*: матеріали XXXV Міжнар. іст.-краєзн. наук. конф., Луцьк, 16–17 вересня 2010 р. (Вип. 35, с. 262). Луцьк.
- Присяжний, Т.** (1953). Масові вбивства в Луцьку. *Літопис Волині*, 1, 65–70. Нью-Йорк – Вінніпег – Буенос-Айрес.
- Присяжний, Т.** (1990, 30 серпня). Масові вбивства у Луцьку. *Народна трибуна*, 1, с. 7.
- Присяжний, Т.** (2000, 24 червня). Розстрілювали нас в упор кулеметами... *Волинь*, 72, с. 3.
- Романів, О., & Федущак, І.** (2002). *Західноукраїнська трагедія*. Львів; Нью-Йорк: НТШ ім. Шевченка.
- Сінкевич, О.** (2006, 21 вересня). За вірші Шевченка відрізали язика й прохромлювали багнетом голови!: У Луцькій візниці енкаведисти гвалтували українок, які намагалися урятувати від розстрілу польку! *Сім'я і дім*, 38, с. 15.
- Снайдер, Т.** (2011). *Криваві землі. Європа поміж Гітлером і Сталіним*. Київ: Грані-Т.
- Сташишин, Б.** (1993, 4 серпня). Спогади про розстріли у Луцькій в'язниці. *Народна трибуна*, 59, с. 5.

- Тиский, М.** (1999). *Весна тривоги і надії*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Ткачук, О.** (2018). *Ніч у тюрмі: в Луцькій буцегарні відтворили страшні події 1941-го року*. Взято з <https://www.5ua/regiony/nich-u-tiurmi-u-lutskii-butsehari-vidtvoryly-strashni-podii-1941ho-roku-172332.html>.
- Черненко, Г.** (2002, 13 червня). Три портрети ціною в життя. *Сім'я і дім*, с. 5.
- Щербинська, Г.Ф.** (1990, 23 червня). «Хто знав Франека Щербинського?». *Молодий ленінець*, 74–75, с. 2.
- Якименко, М.** (2004, 24 червня). Луцькій трагедії немає забуття. *Голос України*, 115, с. 4.
- Misztal, B.A.** (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead; Philadelphia.

References

- Aliexsieiev, V.** (2000, June 22). «Vidstupaiuchy – vbyvatu»: Tsei nakaz vykonaly u Lutskii tiurmi ["Retreat – kill": This order was carried out in Lutsk prison]. *Dosvitnia zoria – Dawn*, 25, p. 5 [in Ukrainian].
- Balbuza, H.M.** (2008). Trahediiia viazniv Lutskoi viaznytsi u chervni 1941 roku [The tragedy of Lutsk prison prisoners in June 1941]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Derzhava ta armiiia – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". State and army*, 612, 152–159 [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994). *Represyivno-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive Penal System in Ukraine 1917–1953. Socio-Political and Historical-Legal Analysis]*. (Vol. 1–2). Kyiv: «Lybid» – «Viisko Ukrainy» [in Ukrainian].
- Hornostai, P.P.** (2018). Kolektyvna travma yak problema sotsialnoi ta politychnoi psykholohii [Collective research trauma as an issue of social and political psychology]. *Problemy politychnoi psykholohii – Problems of political psychology and its role in the formation of a citizen of the Ukrainian state*, 7 (21), 54–68 [in Ukrainian].
- Humeniuk, N.** (1990, October 11). Dolia u ternovomu vinku [Fate in the crown of thorns]. *Narodna trybuna – People's Tribune*, 6, p. 5 [in Ukrainian].
- Hurtovyi, H.O.** (1995). Svidkuiut «zhyvi misheni» ubyvti z NKVD ["Live targets" of murderers from the NKVD testify]. *Volyn v Druhii svitovii viini ta pershi povoienni roky: materialy naukovoii ist.-kraiezn. konf., prysviachenoii 50-y richnytsi Peremohy nad fashyzmom – Volhynia in the Second World War and the first postwar years: Proceedings of*

- the scientific historical and local lore conference dedicated to the 50th anniversary of the Victory over fascism. (pp. 90–92). Lutsk [in Ukrainian].
- D[olin]skiy, L.** (1990, September 1). Pokhoron u Lutsku [Funeral in Lutsk]. *Molodyi leninets – Young Leninist*, 104–105, p. 6 [in Ukrainian].
- Danyliuk, V.** (2003, June 26). Pro shcho movchyt Lutska kativnia? [About which the Lutsk torture chamber is silent?]. *Viche – Chamber*, 26, p. 3 [in Ukrainian].
- Danyliuk, V.** (1995, June 30). Tiurma [Prison]. *Viche – Chamber*, 24, p. 10 [in Ukrainian].
- Dolinskyi, L.** (1993, August 4). U bratskykh mohylakh – tsvit Volyni [In mass graves – the color of Volhynia]. *Narodna trybuna – People's Tribune*, 59, p. 5 [in Ukrainian].
- Kalishchuk, O.** (2019). Stalinski represii. Uroky Zakhidnoi Ukrainy. (Ne)pamiatannia mynuloho [Stalin's repressions. Lessons of Western Ukraine. (Un) remembering the past]. In V. Ilnytskyi, M. Lytvyn, & M. Haliv (Eds.), *Represii radianskoho totalitarnoho rezhymu na zakhidnykh zemliakh Ukrainy (1939–1953): prychny i naslidky, polityka pamiaty – Repressions of the Soviet totalitarian regime in the western lands of Ukraine (1939–1953): causes and consequences, politics of memory* (pp. 223–263). Drohobych; Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Kozak, M.** (1990, June 22). Strata bez vyroku / na zapytannia korespondenta Radianskoi Volyni vidpovidaie prokuror oblasti I.D. Zaplotynskiy; besidu viv M. Kozak [Execution without a sentence / to the question of the correspondent of Soviet Volyn the prosecutor of the region I.D. Zaplotynskiy]. *Radianska Volyn – Soviet's Volhynia*, 119, p. 3 [in Ukrainian].
- Kots, M.H., & Zasiiekin, V.D.** (2010). *Rozstril viazniv Lutskoi tiurmy 23 chervnia 1941 roku [Execution of prisoners of Lutsk prison on June 23, 1941]*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia [in Ukrainian].
- Kreshchuk, S.** (1996, June 25). Zhovti troiandy na rozpechenomu asfalti: mynuloi nedili u Lutsku bilia kolyshnoi tiurmy vidbulysia mitynh-rekviem i panakhyda v pamiat viazniv, rozstrilianykh enkavedystamy z pochatku viiny, 55 rokiv [Yellow roses on the hot asphalt: Last Sunday in Lutsk near the former prison there was a requiem rally and a memorial service in memory of prisoners shot by Enkavedists at the beginning of the war]. *Volyn – Volhynia*, 70, p. 1 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (1996a, March 8). V imia pravdy [In the name of truth]. *Lutskiyi zamok – Lutsk Castle*, 6, p. 5 [in Ukrainian].

- Kudelia, M.** (1998a, June 20). I nebo plakalo za nymy...: novi podrobtytsi pro enkavedytski masovi rozstrily u Lutskii viaznyi [And the sky cried for them...: New details about the Enkavedist mass shootings in Lutsk prison]. *Volyn – Volhynia*, 71, p. 7 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (1995, June 22). Peklo bilia zamku Liubarta: 23 chervnia 54 roky tomu, enkavedytsy i bilshovytski aktyvisty vlashtuvaly masovy rozstril viazniv Lutskoi tiurmy [Hell near Lubart Castle: June 23, 54 years ago, Enkavedists and Bolshevik activists staged a mass shooting of Lutsk prison prisoners]. *Volyn – Volhynia*, 68, p. 3 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (2003, June 21). Zlochyn bilia zamku Liubarta: pamiataimo vsi nevyzni zhertyv kryvavoi rozpravy [Crime at Lubart's Castle: Remember all the innocent victims of the bloody massacre]. *Volyn – Volhynia*, 69, p. 3 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (1998b, June 25). Lutska tiurma: do 57-yi richnyi trahedi [Lutsk prison: to the 57th anniversary of the tragedy]. *Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 25, pp. 13–14 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (1996b, August 15). Oi tam, bilia zamku... [Oh, there near the castle]. *Ukrainske slovo – Ukrainian word*, 32, p. 13 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (1998c, February 7). Peklo bilia zamku Liubarta [Hell near Lubart's castle]. *Volyn – Volhynia*, 15, p. 7; February 10 (№ 16), p. 3; February 12 (№ 17), p. 3; February 14 (№ 18), p. 7; February 17 (№ 19), p. 3 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (2018). Pid muramy Lutskoi tiurmy [Under the walls of Lutsk prison]. *Ukrainska kultura: kulturno-osvitnii ta literaturno-mystetskyi iliustrovanyi zhurnal – Ukrainian culture Magazine*, 3, 40–43 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (2001). *Pid muramy Lutskoi tiurmy: spohady [Under the walls of Lutsk prison: memory]*. Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (1998d, June 20). Rozstril u Lutsku buv naizhakhlyvishym [The shooting in Lutsk was the most horrific]. *Slava pratsi – The glory of labor*, 25, p. 2 [in Ukrainian].
- Kudelia, M.** (1996c, June 22). Trahediia bilia zamku Liubarta [The tragedy near the castle of Lubart]. *Slava pratsi – The glory of labor*, 25, p. 1 [in Ukrainian].
- Lys, V.** (2009, July 2). Vyzhyla pid chas rozstrilu: Zinaida Fedorivna Rubinovska – ostannii zhyvyi svidok rozstrilu viazniv Lutskoi tiurmy 23 chervnia 1941 roku [Survived during the execution: Zinaida Fyodorovna Rubinovska was the last living witness of the execution of prisoners of the Lutsk prison on June 23, 1941]. *Volyn – Volhynia*, 71, p. 1, 4 [in Ukrainian].

- Lys, V.** (1989, November 14). Kryminalna sprava № 50-013-89 [Criminal proceedings № 50-013-89]. *Radianska Volyn – Soviet's Volhynia*, 219, p. 3 [in Ukrainian].
- Lys, V.** (2012, June 26). Trahedii, yaku ne maiemo prava zabuty [A tragedy we have no right to forget]. *Volyn-nova – Volhynia-new*, p. 1, 3 [in Ukrainian].
- Mazuryk, Yu., & Baiuk, V.** (2017). Lokalizatsiia bilia lutskoï viaznytsi bratskoï mohyly rozstrilianykh viazniv 23–24 chervnia 1941 roku [Localization near the Lutsk prison of the mass grave of the executed prisoners June 23–24, 1941]. *Staryi Lutsk – Old Lutsk*, 13, 344–345 [in Ukrainian].
- Malchevskiy, S.** (1991, November 26). Svidok trahedii: Zinoviia Fedorivna Rubinovska (divoche pryzvyshche Trofymyuk) bula svidkom trahedii, shcho rozihralas v Luts'kii tiumri zrazu zh pislia napadu fashystskoi Nimechchyny na nashu krainu [Witness of the tragedy: Zinovia Fedorivna Rubinovska (maiden name Trofimyuk) witnessed the tragedy that took place in Lutsk prison immediately after the attack of Nazi Germany on our country]. *Kolhospna pravda – Collective farm truth*, p. 2 [in Ukrainian].
- Mandziuk, F.** (1990, June 26). Ne treba boiatysia pravdy [No need to be afraid of the truth]. *Molod Ukrainy – Youth of Ukraine*, p. 2 [in Ukrainian].
- Metelska, M.** (2015, June 25 – July 1). Luchany perezhlyly «nich pered rozstrilom» [Lucians survived the "night before the shooting"]. *Vidomosti – Data*, p. 3 [in Ukrainian].
- Naidenko, M.** (1994, November 25). Breshy, ta znai miru (Shchodo podii v Luts'kii tiumri v pershi dni viiny 1941 roku) [Lie, but know the measure (regarding the events in Lutsk prison in the first days of the war 1941)]. *Spravedlyvist – Fairness*, 47, p. 3; December 2 (№ 48), p. 2; December 9 (№ 49), p. 3 [in Ukrainian].
- Naumuk, S.** (2015, June 27). Vona perezhyla chornyi ponedilok: meshkanka sela Baiv Luts'koho raionu Teklia Khilukha bula svidkom rozstrilu viazniv u Luts'kii tiumri [She survived Black Monday: a resident of the village of Baiv, Lutsk district, Teklya Khilukha, witnessed the execution of prisoners in Lutsk prison]. *Volyn-nova – Volhynia-new*, p. 1, 3 [in Ukrainian].
- Nich u Luts'kii tiumri [Night in Lutsk prison]. (2018, June 28). *Volynski novyny – Volhynian's news*, 25, p. 19 [in Ukrainian].
- Ohienko, V.I.** (2011). Kulturna travma u suchasni zarubizhnii istoriografii: kontsept ta metod ["Cultural trauma" in modern foreign historiography:

- concept and method]. *Natsionalna ta istorychna pamiat – National and historical memory*, 1, 148–160 [in Ukrainian].
- Osviachenyi pamiatnyi znak [Consecrated memorial sign]. (2011, December 1–7). *Viche – Chamber*, 48, p. 2 [in Ukrainian].
- Panasiuk, M.** (1989, July 26). Mohyla pid asfaltom [Grave under the asphalt]. *Radianska Volyn – Soviet's Volhynia*, 144, p. 3 [in Ukrainian].
- Petroshchuk, O.** (1991, November 20). V okovakh smerty (Spomyny z Lutskoï tiumry) [In the shackles of death (memories from Lutsk prison)]. *Narodna trybuna – People's Tribune*, 48, p. 2 [in Ukrainian].
- Pokotylo, V.** (1991, March 30). Zhyvyi sered mertvykh. Lutska viaznytsia: cherven 1941. Rozpovidaie svydok [The living among the dead. Lutsk Prison: June 1941. Witness tells]. *Narodna trybuna – People's Tribune*, 14, p. 5 [in Ukrainian].
- Pokotylo, V.** (2010). Spohady pro trahediiu v Lutskii tiumri. Zi sliv Hryhoriia Vasylovycha Pokotyly [Memories of the tragedy in Lutsk prison. According to Hryhoriy Vasyliovych Pokotyly]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia: Lutsk v istorii Volyni ta Ukrainy: materialy XXXV Mizhnar. ist.-kraiezn. nauk. konf., Lutsk, 16–17 veresnia 2010 r. – Past and present of Volyn and Polissya: Lutsk in the history of Volyn and Ukraine: Proceedings of the XXXV International historical and local lore Science Conf., Lutsk, September 16–17, 2010.* (Iss. 35, p. 262). Lutsk [in Ukrainian].
- Prysiazhnyi, T.** (1953). Masovi vbyvstva v Lutsku [Mass killings in Lutsk]. *Litopys Volyni – Volhynian Chronicle*, 1, 65–70. New-York – Vinnyepg – Buenos-Aires [in Ukrainian].
- Prysiazhnyi, T.** (1990, August 30). Masovi vbyvstva u Lutsku [Mass killings in Lutsk]. *Narodna trybuna – People's Tribune*, 1, p. 7 [in Ukrainian].
- Prysiazhnyi, T.** (2000, June 24). Rozstriliuvaly nas v upor kulemetamy... [We were shot at point-blank range with machine guns]. *Volyn – Volhynia*, 72, p. 3 [in Ukrainian].
- Romaniv, O., & Fedushchak, I.** (2002). *Zakhidnoukrainska trahediia [Western Ukrainian Tragedy]*. Lviv; Niu-York: NTSh im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Sinkevych, O.** (2006, September 21). Za virshi Shevchenka vidrizaly yazyky y prokholmliuvaly bahnetom holovy!: U Lutskii viaznytsi enkavedysty gvaltuvaly ukrainok, yaki namahalyisia uriatuvaty vid rozstrilu polku! [For Shevchenko's poems, tongues were cut off and the head was limped with a bayonet!: In the Lutsk prison, Enkavedists raped Ukrainian women who tried to save a Polish woman from being shot!]. *Simia i dim – Family and Home*, 38, p. 15 [in Ukrainian].

- Snaider, T.** (2011). *Kryvavi zemli. Yevropa pomizh Hitlerom i Stalinym [Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin]*. Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Stasyshyn, B.** (1993, August 4). Spohady pro rozstrily u Lutszii viaznyi [Memories of the shootings in Lutsk prison]. *Narodna trybuna – People's Tribune*, 59, p. 5 [in Ukrainian].
- Tyskyi, M.** (1999). *Vesna tryvoh i nadii [Spring of worries and hopes]*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia [in Ukrainian].
- Tkachuk, O.** (2018). *Nich u tiurmi: v Lutszii butseharni vidtvoryly strashni podii 1941-ho roku [Night in prison: the terrible events of 1941 were recreated in Lutsk Butsegarna]*. Retrieved from <https://www.5ua/regiony/nich-u-tiurmi-u-lutszii-butseharni-vidtvoryly-strashni-podii-1941ho-roku-172332.html> [in Ukrainian].
- Chernenko, H.** (2002, June 13). Try portrety tsinou v zhyttia [Three portraits at the cost of life]. *Simia i dim – Family and Home*, p. 5 [in Ukrainian].
- Shcherbynska, H.F.** (1990, June 23). «Khto znava Franeka Shcherbynskoho?» [“Who knew Franek Shcherbynsky?”]. *Molodyi leninets – Young Leninist*, 74–75, p. 2 [in Ukrainian].
- Yakymenko, M.** (2004, June 24). Lutszii trahedii nemaie zabuttia [The Lutsk tragedy is not forgotten]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 115, p. 4 [in Ukrainian].
- Misztal, B.A.** (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead; Philadelphia.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2020 р.